

Ольга ЧЕПЕЛЮК,
старший науковий співробітник
відділу проблем організації роботи та управління
в органах прокуратури
Науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України

СОЦІАЛЬНЕ І КРИМІНОЛОГІЧНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТІВ АМНІСТІЇ ТА ПОМИЛУВАННЯ

Ключові слова: кримінопеналогія, амністія, помилування, амністована особа, помилувана особа, соціальна адаптація.

Законодавство України про кримінальну відповідальність має своїм завданням правове забезпечення охорони прав та свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Для виконання цього завдання, зокрема, у ч. 2 ст. 1 Кримінального кодексу України (далі – КК України) визначено, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. При цьому актуальними для чинного законодавства про кримінальну відповідальність залишаються питання застосування механізмів звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання. Виконуючи процедуру притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочин, держава водночас залишає за собою право «прощати» таких осіб. Однією із форм державного прощення є можливість застосування до осіб, які вчинили злочин, процедури звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання на підставі Закону про амністію та акта про помилування, що реалізує принцип гуманізму, спрямований на захист усіх членів суспільства.

У системі наявних в українському законодавстві видів звільнення від відповідальності чи покарання амністія й помилування посідають чільне місце. Це підтверджується

врегулюванням амністії та помилування не лише кримінальним, а й іншими видами галузевого законодавства, а саме: кримінально-процесуальним, кримінально-виконавчим, конституційним, адміністративним. А також визначається особливим державно-правовим статусом суб'єктів оголошення амністії та здійснення помилування – Верховної Ради України та Президента України. Досить актуальною проблемою у світли політичної реформи в Україні є можливість здійснення помилування однією особою – Президентом держави.

Упродовж останніх чотирьох років, як свідчать статистичні дані, Верховна Рада України та Президент України активно реалізували свої, визначені чинною Конституцією повноваження у сфері оголошення амністії та здійснення помилування. Так, з 2003 року по 2007 рік в Україні було оголошено три амністії, за якими звільнено з місць позбавлення волі близько 12,5 тис. осіб. Крім того, протягом вказаного періоду Президентом України було помилувано більш ніж 5 тис. осіб.

Значну увагу дослідженню проблем звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання на підставі Закону про амністію та акта про помилування приділяють у своїх працях сучасні вітчизняні науковці, зокрема А.А. Березовський, О.М. Литвак, В.Т. Малярєнко, А.А. Музика, Б.М. Телефанко, С.М. Школа та інші.

Слід зазначити, що ключовими, базисними поняттями при дослідженні проблематики соціального та криминологічного призначення амністії та помилування є поняття «інститут амністії» та «інститут помилування».

Так, на нашу думку, інститут амністії необхідно визначити як міжгалузевий правовий інститут, до складу якого входять правові норми, що врегламентовують повноваження Верховної Ради України з приводу оголошення амністії, саму процедуру здійснення амністії та кримінально-правові наслідки її застосування: повне або часткове звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання певної категорії осіб, засуджених за вчинення злочину, або кримінальні справи стосовно яких перебувають у провадженні органів дізнання, досудового слідства чи суду, але не розглянуті останніми, або ж розглянуті, але вироки стосовно цих осіб не набрали законної сили. Своєю чергою, інститут помилування – це міжгалузевий правовий інститут, до складу якого входять правові норми, що врегламентовують право Президента на здійснення помилування, саму процедуру застосування акта про помилування до конкретно визначеної особи (групи осіб) та кримінально-правові наслідки його застосування: заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк, повного або часткового звільнення від відбування як основного, так і додаткового покарання, заміни покарання або не відбутої його частини більш м'яким покаранням.

На наш погляд, для з'ясування соціального та криминологічного призначення інститутів амністії та помилування необхідно проаналізувати ці інститути в розрізі вивчення причин та умов злочинності, особи амністованого, особи помилуваного, попередження вчинення нових злочинів особами, звільненими від покарання на підставі Закону про амністію та акта про помилування, а також у контексті соціальної адаптації амністованих та помилуваних осіб. Лише врахувавши всю сукупність наведених вище характеристик та визначивши якісний вплив інститутів амністії та помилування на українське суспільство в цілому, можна говорити про позитивні або

негативні фактори існування особливої процедури звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання.

Для здійснення такого аналізу необхідно звернутися до однієї з галузей сучасної криминології, а саме криминопенології, яка сформувалася на початку 80-х років XX ст. та заснована професором О.В. Старковим [1].

У межах предмета криминопенології необхідно досліджувати також і специфіку суспільних відносин, що виникають внаслідок застосування Закону про амністію та акта про помилування, у розрізі двох взаємопов'язаних аспектів, а саме:

- 1) дослідження особи амністованого (особи, звільненої від відповідальності чи покарання на підставі Закону про амністію) та особи помилуваного (особи, звільненої від покарання на підставі акта про помилування);
- 2) дослідження процесу соціальної адаптації амністованих та помилуваних осіб.

Слушною є думка Ю.М. Антоняна про те, що при здійсненні виховно-профілактичних заходів результату можна досягти лише за умови детального вивчення особи злочинця [2, 13]. У контексті проблеми застосування амністії та здійснення помилування потрібно звернути увагу на визначення поняття та характеристики специфічних особистісних властивостей особи амністованого (особи, звільненої від кримінальної відповідальності чи покарання на підставі Закону про амністію) та особи помилуваного (особи, звільненої від покарання на підставі акта про помилування).

У межах теми дослідження необхідно визначити, що амністована особа – це особа, звільнена від кримінальної відповідальності чи покарання на підставі відповідного Закону України «Про амністію». А помилуваною необхідно вважати особу, звільнену від покарання на підставі персоналізованого Указу Президента України про помилування.

У науковій літературі існує думка про те, що індивідуалізація покарання є одним із кримінально-правових принципів, які діють не тільки в процесі призначення покарання, але й при звільненні від нього [3].

Принцип індивідуалізації звільнення від покарання широко застосовується і при

звільненні від покарання на підставі Закону про амністію та акта про помилування. Основні характеристики такого принципу відображаються в Законі України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 року (з наступними змінами та доповненнями) у частині визначення категорій осіб, до яких амністія не може бути застосована; у Законах України про амністію 1996–2007 років – при визначенні категорій осіб, до яких застосовується амністія; у Положенні про здійснення помилування, затвердженому Указом Президента України від 19 липня 2005 року, в частині визначення осіб, які можуть бути звільнені від покарання на підставі застосування до них процедури помилування; у персоніфікованих Указах Президента України про помилування.

Вивчення особистісних якостей помилуваної та амністованої особи має велике теоретичне та практичне значення. Тут необхідно погодитися з російським науковцем К.М. Тищенком, який зазначив, що, з одного боку, при вивченні особистісних якостей ми можемо спостерігати позитивний результат виправного впливу на особу засудженого, але водночас саме ці характеристики є підставами для пом'якшення становища особи ще до закінчення строку відбування покарання, що пов'язує між собою проблеми ефективності виконання покарання і дії помилування як такого. Саме через це особливості особи амністованого та помилуваного повинні отримати відповідне висвітлення [4, 43].

Відомо, що деградація особистості під час відбування покарання у виді позбавлення волі порушує волю особи, породжує апатичні настрої та притуплює бажання змінити що-небудь у своєму житті. Не можна не відзначити великої ролі у цьому комплексі інституту помилування: нерідко помилування – це єдиний шлях для засудженого, щоб бути звільненим від подальшого відбування покарання. Але, не знаючи особливостей особистісних характеристик, складно, наприклад, пояснити, чому клопотання про помилування однієї особи задовольняється, а іншої – відхиляється за рівних правових умов.

Так, відповідно до Інструкції про порядок подання до Секретаріату Президента України матеріалів з питань помилування та виконання Указів Президента України про помилування, затвердженої наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 16 травня 2006 року № 93 та зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 2 червня 2006 року за № 672/12546, після реєстрації клопотання про помилування готується характеристика засудженого. У ній повинна бути відображена поведінка засудженого за весь період відбування покарання, ставлення до праці та навчання, участь у виховних заходах, реалізація програм диференційованого виховного впливу, соціально-корисна активність, ставлення до вчиненого злочину та відшкодування заподіяних злочином збитків, соціальні зв'язки з рідними та близькими, а також інші відомості, що характеризують засудженого та мають значення для розгляду питання про застосування помилування [5].

Важливим та нагальним питанням сьогодення як для вчених, так і для юристів-практиків є питання соціальної адаптації осіб, звільнених від покарання на підставі Закону про амністію та акта про помилування. Це питання хвилює і пересічних громадян у контексті того, чи не вплине одна з наступних амністій на криміногенну ситуацію, чи безпечно буде жити пересічним громадянам після чергового вияву гуманізму української держави.

З другого боку, важливим для всього суспільства є питання про повернення до нормального життя осіб, яких звільнено від покарання на підставі Закону про амністію та акта про помилування. Адже у нормальному процесі проходження соціальної адаптації особи, яка відбула покарання у виді позбавлення волі, зацікавлена не лише держава, а й близькі, рідні такої особи, а також і сам колишній засуджений (засуджена), які прагнуть знову стати повноцінними членами суспільства.

Аналіз змісту та сутності процесу соціальної адаптації звільнених від покарання на підставі Закону про амністію та акта про помилування, його соціально-психологічних особливостей свідчить про те, що цей процес не завжди проходить без-

конфліктно і легко. Звільненому доводиться долати численні перешкоди (як внутрішні, суб'єктивні, так і зовнішні), які не залежать від його особистості. Ці так звані перешкоди можна умовно поділити на дві групи. А саме – проблеми, пов'язані із:

- задоволенням потреб у житлі, їжі, одязі, матеріальному забезпеченні тощо, тобто у створенні зовнішніх умов життєдіяльності суб'єкта;

- входженням звільненого у нове соціальне мікро- та макросередовище – сім'ю, колектив, суспільство. У цьому випадку вирішальну роль відіграють особистісні якості людини, її поведінка, тобто фактори суб'єктивного плану [6, 51].

На сьогодні можна стверджувати, що будь-яка особа, яка повернулася з місця позбавлення волі, опиняється у складній соціально-психологічній та економічній ситуації. Природно, що будь-хто, вийшовши з місць позбавлення волі, зазнає не тільки психологічного, але й «культурного» шоку, пов'язаного зі швидкими змінами в соціально-економічній та політичній сферах, до яких ще потрібно пристосовуватися. Така людина опиняється в центрі динамічних позитивних і негативних соціальних процесів та явищ. Разом із тим складнощі адаптації до нового середовища передбачають і створення державою необхідних умов для повноцінного повернення людини в соціум. Оновлення соціального статусу особистості відбувається через подолання бар'єрів спілкування, напрацювання вмій і навичок перебування у новому життєвому просторі. Цей процес складний, він потребує нових знань, волі, наснаги, бажання влитися у соціум. Не кожному вдається витримати всі умови і перебороти складнощі соціальної адаптації.

Проблема соціальної адаптації, пристосування до нових умов особи, яка звільнена від покарання на підставі Закону про амністію та акта про помилування, є надзвичайно актуальною з таких причин:

- призначення покарання у виді позбавлення волі для особи неминуче призводить до втрати нею особистісних зв'язків із родичами, близькими, друзями;

- як правило, спостерігається осуд злочинної поведінки засудженого з боку близького йому оточення;

- більшість засуджених під час відбування покарання зазнають негативного впливу з боку інших злочинців, сприймають їх уявлення і цінності, що може призвести в подальшому до соціально-психологічного ізолювання.

Через названі причини соціальна адаптація особи, тобто пристосування до нових умов життя, після звільнення від відбування покарання може відбутися незадовільно, а це підвищує ймовірність вчинення нових злочинів.

Неприйняття соціуму або соціальна пасивність відчужує людину від участі у вирішенні проблеми повернення з місць позбавлення волі. Такий вид адаптації призводить до несприйняття норм та вимог суспільства і, як правило, – до рецидиву правопорушень і злочинів. Проблема подолання різноманітних бар'єрів адаптації, попередження рецидивів правопорушень у цілому потребує комплексної системи дослідження та впливу на тенденції як соціального середовища, так і характеру поведінки окремої групи та людини. Особливого значення тут набуває підсилення дії допоміжних, протекторних умов, через розвиток значимості правосвідомої поведінки, створення позитивних умов адаптації – соціалізації, відстоювання прав. Важлива роль у цьому процесі належить соціальним працівникам (соціальним педагогам, психологам), юристам, органам правопорядку – кримінальної міліції у справах неповнолітніх тощо [7, 26].

На думку В.Л. Васильєва, основна маса нових злочинів, вчинених особами, що відбували покарання у виді позбавлення волі, припадає на період до трьох років з моменту звільнення. При цьому більша частина злочинів вчиняється у перший рік після звільнення – 52,4%, у подальшому інтенсивність рецидиву поступово знижується [8, 609].

Це підтверджує і О.В. Старков, який вважає, що «у всіх країнах у перший рік після звільнення вчиняється найбільша кількість повторних злочинів» [9, 153].

На нашу думку, саме показник рецидивної злочинності і характеризує успішність соціальної адаптації особи, звільненої від покарання на підставі Закону про амністію та акта про помилування.

В. Батиргареева вказує на те, що одним із найнебезпечніших видів злочинних проявів у структурі злочинності є рецидивна злочинність [10]. В.І. Попов, у свою чергу, вважає рецидивну злочинність активним каталізатором криміногенної напруги в суспільстві [11]. Тому з метою визначення кримінологічного призначення інститутів амністії та помилування необхідно звернутися до статистичних показників, які відображають кількість повторного вчинення злочинів особами, звільненими від покарання на підставі Законів про амністію. Так, протя-

гом 2001–2007 років на підставі Законів про амністію було звільнено з місць позбавлення волі близько 41 247 осіб, з них лише 9 224 особи вчинило новий умисний злочин, у відсотковому співвідношенні показник рецидиву становить близько 23%.

Як бачимо, питома вага звільнених від покарання на підставі акта про амністію, які вчинили злочини повторно, у структурі рецидивної злочинності не є значною. А отже, і застосування інститутів амністії та помилування на території України є соціально-допустимим та кримінологічно-обґрунтованим.

Список використаних джерел:

1. Старков О.В. О криминопенологии / О.В. Старков // Актуальные проблемы применения уголовного законодательства в деятельности органов внутренних дел: информационные материалы. – М.: Академия МВД СССР, 1984. – С. 119.
2. Антонян Ю.М. Психологическое отчуждение личности и преступное поведение. Генезис и профилактика дезадаптированных преступлений: моногр. / Антонян Ю.М. – Ереван, 1987. – 273 с.
3. Ременсон А.Л. Индивидуализация наказания в процессе его исполнения / А.Л. Ременсон // Сборник работ юридического факультета. Труды Томского университета. – Томск: Изд-во Томского университета, 1961. – С. 78.
4. Тищенко К.М. Помилування в уголовном праве: моногр. / Тищенко К.М. – М.: ВНИИ МВД России, 1994. – 80 с.
5. Офіційний сайт Верховної Ради України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
6. Наливайко В.С. Ресоціалізація осіб, звільнених з місць позбавлення волі: Теорія і практика: навч. посіб. / Наливайко В.С. – Луганськ: Вид-во Луганського державного університету внутрішніх справ, 2002. – 138 с.
7. Методичні рекомендації для працівників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо роботи з молоддю, яка звільнилась з місць позбавлення волі / За ред. О.І. Пилипенко. – К.: Держсоцслужба, 2006. – 112 с.
8. Васильев В.Л. Юридическая психология / Васильев В.Л. – СПб: Питер, 2000. – 612 с.
9. Старков О.В. Криминопенология: учебн. пособ. / Старков О.В. – М.: Экзамен, 2004. – 480 с.
10. Батиргареева В. Особливості детермінації рецидивної злочинності / В. Батиргареева // Право України. – 2005. – № 2. – С. 63–65.
11. Попов В.И. Проблемы борьбы с рецидивом преступлений / В.И. Попов // Право и образование. – 2004. – № 2. – С. 192–198.

Ольга ЧЕПЕЛЮК

СОЦІАЛЬНЕ І КРИМІНОЛОГІЧНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТІВ АМНІСТІЇ ТА ПОМИЛУВАННЯ

Резюме

У межах дослідження соціального та кримінологічного призначення інститутів амністії та помилування визначено поняття цих інститутів, охарактеризовано їх у розрізі вивчення причин та умов злочинності, особи амністованого, особи помилуваного, попередження вчинення нових злочинів особами, звільненими від покарання на підставі Закону про амністію та акта про помилування, а також у контексті соціальної адаптації амністованих та помилуваних осіб.

Ольга ЧЕПЕЛЮК

**СОЦИАЛЬНОЕ И КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЕ ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕ
ИНСТИТУТОВ АМНИСТИИ И ПОМИЛОВАНИЯ**

Резюме

В рамках исследования социального и криминологического предназначения институтов амнистии и помилования определено понятие этих институтов. Они охарактеризованы в разрезе изучения причин и условий преступности, личности амнистированного, личности помилованного, предупреждения совершения новых преступлений лицами, освобожденными от наказания на основании Закона об амнистии и акта о помиловании, а также в контексте социальной адаптации амнистированных и помилованных лиц.

Olga CHEPELIUK

**SOCIAL AND CRIMINOLOGICAL MISSIONS OF AMNESTY
AND REMISSION INSTITUTES**

Summary

The definition of amnesty and remission institutes is proposed in the context of social and criminological mission of it research. These institutes are characterized in aspects of reasons and conditions of crime, identity of person, who was given an amnesty or remission, prevention of new offences perpetration by persons, who were released from punishment according to the Law on amnesty of act on remission, and also in context of social adaptation of person, who was given an amnesty or remission.